

σεων. Καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲ δὲν παρίστα βεβαίως ταῦτα ὡς τοιαῦτα, ἀλλ' ἀφ' οὗ τὰ ξενότροπα προϊόντα τῶν προγενεστέρων περιόδων ἐξηφανίσθησαν, τότε διὰ νέας πλάσεως συνέστησαν κατ' αὐτὸν οἱ ἄμορφοι ἐκεῖνοι ὄγκοι, οἷτινες διηρθροῦντο μετὰ ταῦτα εἰς τὰ νῦν ἀνθρώπινα σώματα (διότι μόνον περὶ τούτων γίνεται ἐνταῦθα λόγος). Ἡ ἀφορμὴ τῆς περὶ τοῦ προκειμένου θεωρίας αὐτοῦ ζητητέα μᾶλλον ἀλλαχοῦ που. Ταύτην πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἐν τῷ συνόλω τοῦ κοσμικοῦ συστήματος αὐτοῦ. Ἡ τοῦ σύμπαντος ἱστορία κινεῖται κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ἐν ἀτελευτήτῳ μεταβολῇ μεταξὺ δύο σημείων, τῆς ἐντελοῦς ἐν τῷ σφαίρῳ ἐνώσεως πάντων τῶν στοιχείων καὶ τοῦ ἐντελοῦς αὐτῶν χωρισμοῦ διὰ τοῦ νείκους. Κατὰ δὲ τὴν ἐξιστόρησιν τῆς κοσμοποιΐας ἀφωρμᾶτο ἀπὸ τῆς τελευταίας ὑποθέσεως ἦτοι τοῦ χωρισμοῦ καὶ διὰ τοῦτο περιέγραφε τὴν δημιουργίαν ὡς ἀδιάλειπτον διὰ τῆς φιλίας ἔνωσιν τῶν κεχωρισμένων. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν φαίνεται πραγματευσάμενος καὶ περὶ τῆς γενέσεως τῶν ἐμψύχων ὄντων· τὰ μέρη τούτων κατ' ἀρχὰς μὲν ἐγίνοντο, κατ' αὐτόν, χωρὶς ἕκαστον, εἶτα δὲ συνηνοῦντο μὲν ταῦτα ἀλλ' εἰς τόσον ἀτελεῖς ἐνώσεις, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσι καὶ τελευταῖον μόλις, αὐξήθεντος τοῦ κράτους τῆς φιλίας, συνῆλθον καὶ συναπετέλεσαν ἐντελέστερα καὶ βιώσιμα μορφώματα. Ἐπειδὴ δὲ τὰ τελευταῖα ταῦτα μορφώματα δὲν ἀναπτύσσονται ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων, ἀλλὰ μετὰ τὴν καταστροφήν τούτων ἠδύναντο κατὰ πρῶτον νὰ προέλθωσιν ἐκ τῆς γῆς, διὰ τοῦτο δὲν εἶνε δυνατόν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἐσκόπει ὁ φιλόσοφος διὰ τῆς ἑαυτοῦ ἐξιστορήσεως νὰ ἐξηγησῆται τὴν γένεσιν τῶν ὀργανικῶν ὄντων κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς νῦν περὶ καταγωγῆς θεωρίας, ἦτοι διὰ βαθμιαίας μεταμορφώσεως ἀρχικῶν καὶ κατωτέρων τύπων εἰς ἀνωτέρους.

Ἄλλα καὶ ἐκ τῶν ἄλλων προσωκρατείων φιλοσόφων οὐδείς ὑπάρχει, εἰς ὃν θὰ ἐπετρέπετο ἡμῖν ν' ἀποδώσωμεν τοιαύτην τινα ἀπόπειραν· οὐδὲ παρ' ᾧ θὰ εὕρισκετο ἴχνος τι τῆς γενικωτέρας ἐπινοίας τοῦ ἐξηγήσασθαι τὴν σκοπιμότητα τῶν ἔργων τῆς φύσεως κατὰ τοῦτου τὸν τρόπον ἄνευ τινὸς κατὰ σκοπὸν ἐνεργούσης διανοίας. Καὶ εἰς αὐτὸν τοῦτον ἐκ τῶν ἀρχαίων φυσιοδιφῶν, παρ' ᾧ ἡμεῖς πρῶτιστα πάντων θὰ ἐδικαιούμεθα ν' ἀναζητήσωμεν τὴν ἐπινοίαν ταύτην, τὸν ἐξ Ἀβδήρων Δημόκριτον, φαίνεται ὅλως ἄγνωστος διαμεινασα.

Ἐνεκα τῆς ἀγάπης μεθ' ἧς ὑπεδείκνυεν ὁ Δημόκριτος τὴν σκόπιμον κατασκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν σωματικῶν ὀργάνων, (Πρβ. Phil. b. Griech. I, 806 κέφ) εἶχε τῷ ὄντι ἀφορμὴν νὰ ἀποφήνῃ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, πῶς τὸ φαινόμενον τοῦτο ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ κατὰ τὴν ἰδίαν μηχανικὴν θεωρίαν, ἂν δ' ἔπραξε τοῦτο πράγματι, οὐ μόνον ὑπ' οὐδενὸς τοῦτο βεβαιούται, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (Περὶ ἀναπν. 4: 472, α, 2) διαρρήδην λέγει, ὅτι καὶ αὐτός, ὡς οἱ ἄλλοι φυσικοί, τῆς τελικῆς αἰτίας οὐδαμῶς ἠψατο, ὅπερ ὅμως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὁ Ἀριστοτέλης, ἐὰν ὁ Δημόκριτος ἀπεμακρύνετο τῆς τελεολογικῆς θεωρίας κατὰ τὸν προλεχθέντα τρόπον. Ἐτέρωθεν δὲ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Σωκράτει καὶ Πλάτωνι ἡ τελεολογία ἴστατο λίαν ἐδραία, τὸ δὲ διάφορον ὑπὲρ τῆς φυσικῆς τῶν πραγμάτων ἐξετάσεως ὑπῆρχε παρ' αὐτοῖς λίαν ἀσθενές, τούτου δ' ἔνεκα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐγερθῇ παρ' αὐτοῖς ἡ ἀπορία ἐν γένει, ἂν πρὸς ἐξήγησιν τοῦ σκοπίμως διατεταγμένου κόσμου εἶνε ὄντως ἀναγκαία ἡ παραδοχὴ μιᾶς ἐν τῇ φύσει κρατούσης σκοπίμου ἐνεργείας. Τὸ πιθανὸν ἄρα εἶνε προφανῶς, ὅτι αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος προθεὶς εἰς μέσον τὸ πρόβλημα (εἰς ὃ ὅμως, καὶ κατὰ Φυσ. Ἀκρ.

II, 8. 199, β, 5 κέφ., τὴν πρωτίστην ἀφορμὴν ἐξ ἅπαντος φαίνεται δοῦσα αὐτῷ τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἢ θεωρίᾳ), ἀν δὲν δύνωνται καὶ ἄνευ σκοπίμου τῆς φύσεως ἐνεργείας νὰ παραχθῶσι προϊόντα τῆς φύσεως σκοπίμως διατεταγμένα, ὡς ἐξῆς: διατηρουμένων δῆλα δὴ ἐκ τῶν ὄντων, ἅπερ αἱ τυφλῶς ἐνεργοῦσαι δυνάμεις ἐν τῇ τυχαίᾳ αὐτῶν συναντήσει γεννῶσι, μόνων ἐκείνων, ὅσα βιώσιμα τυγχάνουσιν ὄντα. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκρίνεται ἀποφατικῶς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἡ ἐξήγησις ἐκείνη θὰ ἦτο λέγει (ἐνθ. ἀν. 98, β, 33 κέφ. 1. ἰδὲ ἀν. σ. 19), τότε μόνον παραδεκτὴ, ἐὰν ἡ σκοπιμότης τῶν τῆς φύσεως γεννημάτων ἐνεφανίζετο ἀπλῶς ὡς ἐξαιρετικὴ τις περίπτωσις, ὅτε ὁμως τοῦναντίον παρατηροῦμεν ἐν τοῖς φαινόμενοις κανονικότητα καὶ τάξιν ἄνευ ἐξαιρέσεως ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κρατοῦσαν, δὲν δυνάμεθα ν' ἀναγάγωμεν αὐτὴν εἰς τὴν σύμπτωσιν. Ἐάν τι ἐν τῇ φύσει πάντοτε, ἀν μή τι κώλυμα παρεμπιπτῆ, ἀπὸ τινος ἐν ἑαυτῷ ἀρχῆς συνεχῶς κινούμενον ἀφικνῆται εἰς τι τέλος, δύναται νὰ θεωρηθῆ τοῦτο ὡς ὁ σκοπὸς τῶν ἐνεργειῶν, δι' ὧν ἐπιτυγχάνεται (ἐνθ. ἀν. 199, β, 14 κέφ. πρβλ. 199, α, 8. κέφ.). Ὅθεν ὅσον ὀλίγον καὶ ἀν βουλευῆται περὶ τῶν μέσων καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἢ φύσεως¹⁾, ὁμως δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν αὐτῇ σκοπίμον ἐνέργειαν. Ἀλλ' εἰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης αὐτὸς δὲν πιστεύει ὅτι ἡ μὲν σκοπιμότης τῶν ἔργων τῆς φύσεως εἶνε ἀπλῶς τυχαίου ἐπακούθημα κατὰ φύσιν ἀναγκαίων ἐνεργειῶν, ἢ δὲ ἐπικράτησις τοῦ σκοπίμου ἀπλοῦν ἐπακούθημα τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀσκόπου, ὁμως φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος, ὅστις ἐξήνεγκε τὴν γνώμην ταύτην ἀναγαγὼν τοὺς

¹⁾ Ἀνάγ. τὸ παραταθὲν κεφ. τοῦ Ἀριστ. σελ. 18 κίφ. καὶ Phil. p. Gr. II. β, 427 1, 3 ἐκδ.

τοῦ Ἐμπεδοκλέους λόγους εἰς γενικὴν ἀρχήν. Τὸν αὐτὸν μάλιστα τρόπον οὐχὶ σπανίως μεταχειρίζεται καὶ πρὸς τοὺς προδρόμους αὐτοῦ. Ὅτι αὐτοὶ ἐπὶ ὠρισμένων περιπτώσεων ἰσχυρίζονται, ἀνάγει εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχάς, ἃς κατὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτῶν προϋποτίθησεν, καὶ βλέπει π. χ. τόσον ἐν ταῖς ἐκφράσεσι τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς συνυπάρξεως τῶν ἐναντιοτήτων καὶ ἐν τῇ διηγήσει τοῦ Ἀναξαγόρου περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ μίξεως πάντων τῶν στοιχείων, ὅσον καὶ ἐν τῇ τοῦ Πρωταγόρου ῥήτρᾳ, «μέτρον πάντων ἄνθρωπος», ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως (πρβλ. Phil. d. Gr. I. 600, 2. 911, 4. 982 κάτω), ἐν δὲ τῇ τῶν Πυθαγορείων ἐπινοίᾳ, ὅτι τὰ τοῦ ἀέρος ξύσματα εἶνε ψυχί, ἐνορᾷ ὅτι οἱ Πυθαγόρειοι ὑπελάμβανον τὴν ψυχὴν ὡς τὴν κινουσαν ἀρχήν (Περὶ ψυχ. I, 2. 404, α. 16), ἐν ἐκφράσει δέ τινι τοῦ Δημοκρίτου, ἐν ᾗ κατελέγετο ἡ αἴσθησις εἰς τὸ «φρονεῖν», ἐνέβλεπε τὴν ταύτησιν τοῦ «νοῦ» μετὰ τῆς «ψυχῆς» καὶ τὴν ἀξίωσιν, ὅτι τὸ φαινόμενον εἶναι τὸ ἀληθές (Μεταφ. III. 5, 1009, β. 12. 28. Περὶ ψυχ. I, 2. 404, α. 27 Πρβλ. Phil. d. Gr. I, 822) Ἄλλ' ὅσῳ ὀλιγώτερον δικαιούμεθα ν' ἀποδώσωμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους τούτους ὅ,τι ὁ Ἀριστοτέλης ἐκ τῶν λόγων αὐτῶν ἐξάγει, τόσον ἐπίσης ὀλίγον δικαιούμεθα νὰ ζητήσωμεν παρὰ τῷ Ἐμπεδοκλεῖ τὴν γενικὴν ἔννοιαν, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης, χωρὶς ὅμως ν' ἀποδώσῃ ταύτην εἰς αὐτόν, διασαφεῖ κατὰ τὰς ἑαυτοῦ περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἐμψύχων ὄντων ἀρχάς.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν θὰ μετεχειρίζετο τὴν ἔννοιαν ταύτην πρὸς τὴν ἐξήγησιν τῆς ὀργανικῆς φύσεως, καὶ ἂν ἀκόμη κατ' ἀρχὴν συνεφώνει πρὸς ταύτην· διότι τὸ περὶ τῆς αἰδιότητος τοῦ κόσμου δόγμα αὐτοῦ ἀπέκλειε τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν τῶν ζώων καὶ τοῦ

ἀνθρωπίνου γένους. Ἄλλὰ καὶ ἐκεῖνοι ἐκ τῶν μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην φιλοσόφων, οἷς—δι' αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους—ἦτο γνωστὴ ἡ ἔννοια αὕτη, παραδόξως πως οὐδεμίαν αὐτῆς χρῆσιν ποιοῦνται πρὸς λύσιν τοῦ περὶ τῆς γενέσεως τῶν ἐμψύχων ὄντων πρόβληματος, ὅπερ πάλιν σαφῶς ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ ἐκ τῶν ἐλλήνων προδρόμων τῆς ἐννοίας ταύτης οὐδεὶς μετεχειρίσθη αὐτὴν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον.

Ὁ τὴν περὶ φύσεως διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικούρου ποιητικῶς διερμηνεύσας ἀγγλινοῦστατος Δουκρῆτιος Κάρρος λαμβάνει ἐν τῷ πρώτῳ ἤδη βιβλίῳ τοῦ διδακτικοῦ αὐτοῦ ποιήματος ἀφορμὴν ν' ἀντιτάξῃ τῇ τελεολογικῇ τὴν μηχανικὴν περὶ τῆς φύσεως θεωρίαν τῆς ἰδίας σχολῆς μετὰ πάσης αὐτοῦ τῆς δυνάμεως· καὶ πρὸς τοῦτο φαίνεται αὐτῷ λίαν συντελεστικὴ ἐκείνη ἡ ἔννοια, ἣν ἀναπτύσσουσα καὶ οἷον εἰ κωδωνίζοντα ἠκούσαμεν τὸν Ἀριστοτέλην πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν ἵνα ἀναιρέσῃ αὐτήν, ἣν ὅμως ὁ Ἐπίκουρος καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Δουκρῆτιος οὐδενὶ βεβαίως ἐτέρῳ ἢ τούτῳ ὀφείλουσι. Τὰ ἄτομα, λέγει (I, 10. 21 κέφ) δὲν συνετάχθησαν βεβαίως σὺν λόγῳ οὐδὲ συνεφώνησαν προηγουμένως περὶ τῶν κινήσεων αὐτῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ λαμβάνουσιν ἐξ αἰῶνος παντὸς εἴδους κινήσεις καὶ διελαύνουσι διὰ πάσης δυνατῆς κινήσεως καὶ ἐνώσεως, διὰ τοῦτο καταλήγουσι τέλος καὶ εἰς τὰς ἐνώσεις ἐκεῖνας, ἐξ ὧν ὁ νῦν ἡμέτερος κόσμος συνίσταται. Ἄλλὰ πρὸς ἐξέτασιν τῆς γενέσεως τῶν ἐμψύχων ὄντων οὐδεμίαν περαιτέρω χρῆσιν γίνεται τῆς ἐννοίας ταύτης. Δὲν ἐπέρχεται τῷ Δουκρητίῳ καὶ ἐπομένως οὐδὲ τῷ Ἐπικούρῳ ἐπὶ ἡλθε νὰ καταστήσῃ ληπτότερον τὸ συμβάν τοῦτο ἀναλύων αὐτὸ εἰς μακρὰν σειρὰν συμβάντων, ἀλληλα διαδεχομένων, ἐξ ὧν ἕκαστον προγενέστερον νὰ καθιστῇ δυνατὰ τὰ μεθεπόμενα· νὰ θεωρήσῃ τὰ ζῷα καὶ

ἐπὶ τέλους τὸν ἄνθρωπον ὡς τὸ προῖδον φυσικῆς τινος ἀναπτύξεως ἐν ἀπροσδιοριστῷ χρονικῇ διάρκειᾳ συντελεσθείσης, ἣτις μόνον τούτου ἕνεκα ἐπὶ τέλους ἤγαγεν εἰς τοῦτο τὸ ἐξαγόμενον, διότι ἀπὸ τῶν λοιπῶν αὐτῆς γεννημάτων ἔλειπον αἱ συνθῆκαι, ὑφ' ἃς καὶ μόνας ἠδύναυτο νὰ διατηρηθῶσι καὶ ἐπιδώσωσιν. Ὅπως δὲ παρὰ Παρμενίδη, Δημοκρίτῳ καὶ Ἀναξαγόρᾳ, οὕτως ἀκριβῶς καὶ παρὰ τούτῳ γεννῶνται τὰ ὀργανικὰ ὄντα ἀμέσως ἐκ τῆς γῆς. Ἡ πῶα καὶ τὰ δένδρα, λέγει ὁ Δουκρήτιος (V, 780 κέφ.), ἀνέφυσαν ἐξ αὐτῆς, ὡς ἐκ τοῦ σώματος τῶν ζῴων τὰ πτερά, αἱ τρίχες καὶ αἱ μήρυγγες. Τὰ ἔμψυχα ὄντα δὲν ἔπεσον βεβαίως ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὰ χερσαῖα δὲν συνέστησαν (ὡς ὁ Ἀναξίμανδρος ἠθέλησεν) ἐν τῇ θαλάσῃ. Ἀλλ' ἀφ' οὗ καὶ νῦν ἔτι ζῷά τινα γεννῶνται ἐν τῇ γῇ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς βροχῆς καὶ τοῦ θάλπου τοῦ ἡλίου, ἐν τῇ ζωηρᾷ τῆς νεανικῆς ἡλικίας δυνάμει ἠδύνατο βεβαίως αὕτη νὰ γεννήσῃ ἔτι μείζονα καὶ πολυαριθμότερα.

Κατ' ἀρχὰς ἐξεκολλάφθησαν τὰ πτηνὰ ὑπὸ τῆς θερμότητος τοῦ ἕαρος οὕτως, ὡς νῦν ἔτι οἱ τέττιγες ἐξ ὧν ἐξέρχονται· ἔπειτα ἐξῆλθον ἐκ τοῦ κόλπου τῆς γῆς τὰ λοιπὰ ζῷα, ἀφ' οὗ κατὰ πρῶτον ἀνεπτύχθησαν ἐξ αὐτῆς ἐξάρσεις ἐν εἴδει γαστέρων, ἐν ταύταις δὲ τελεοποιηθέντα πρότερον ἐξῆλθον ἔπειτα εἰς τὸ φῶς τὰ τέκνα. Καὶ κατὰ τρόπον ἀνάλογον ἐγένετο φροντὶς καὶ περὶ τῆς διατροφῆς τῶν μικρῶν τούτων γηγενῶν διὰ τινος εἴδους γάλακτος, ὅπερ ἐπήγαζεν ἐκ τῆς γῆς ἐν τισὶ τόποις. Εἰς ταύτην τὴν ἔκθεσιν, ἣτις ἀναμφιβόλως τὰς τοῦ Ἐπικούρου δόξας ἀποδίδωσι, προστίθεται οὐχὶ ὡς μέσον πρὸς ἐξήγησιν τῆς γενέσεως τῶν ζῴων καὶ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς συμπληρωτικὴ προσθήκη ἢ ἐξῆς παρατήρησις, ἣν ἴσως ὁ Ἐπίκουρος ἤδη παρὰ τοῦ Ἐμ-

πεδοκλέους ἐπίσης παρέλαβεν. Συνέστησαν, λέγει, τότε καὶ ποικίλα τέρατα καὶ ἐξαμβλώματα παντὸς εἴδους, ἅπερ ὁμως ταχέως πάλιν ἐξηφανίσθησαν, διότι δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσι καὶ μεταδώσωσιν ἑαυτά. Ἐν αὐθιγατὸ ἐλευθεριάζον Ἐπικούρειον πνεῦμα δὲν παραμελεῖ ν' ἀποκρούσῃ διαρρήδην πᾶσαν δυνατὴν σύγκρισιν τῶν ἀρχηγόνων τούτων τεράτων πρὸς τοὺς κενταύρους καὶ τὰς χιμαίρας τῆς μυθολογίας, ἀποφαινόμενον ὅτι τοιαῦτα πλάσματα οὐδέποτε ὑπῆρξαν. Ἀνάλογόν τι πρὸς τὰς σημερινὰς θεωρίας δὲν δικαιούμεθα ν' ἀναζητῶμεν ἐν ταῖς εἰκασταῖς, δι' ὧν ἐποίκιλεν ἡ φαντασία τοῦ τε Ἐπικούρου καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ τὴν παμπάλαιαν πίστιν εἰς τὴν ἐκ τῆς γῆς γέννησιν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ θὰ ἦτο πράγματι περιεργίας ἄξιον, εἰ προήρχετο σπουδαῖος τις ἕρανος οἴοσδήποτε εἰς μίαν τῶν δυσχερεστάτων καὶ περιπλοκωτάτων ἐπιστημονικῶν περὶ φύσεως ἐξηγήσεων ἀπὸ σχολῆς, ἧς ὁ ἰδρυτὴς εἰς τοσοῦτον βαθμὸν ἐνδεῆς ἐτύγχανεν ἐπιστημονικῶν περὶ τῆς φύσεως γνώσεων καὶ διανοίας ἀληθῶς περὶ τὰς φυσικὰς ἐρεῦνας χαιρούσης ὅσον ὁ Ἐπίκουρος. Οὐδεμίαν δυσκολίαν οὐδ' ἀσάφειαν π. χ. εὑρίσκειν ὁ φιλόσοφος οὗτος δοξάζων ὅτι ὁ Ἥλιος δὲν εἶνε μείζων ἢ ὅ,τι ἡμῖν φαίνεται. καὶ ἐν τῇ ἐξηγήσει τῆς φύσεως ἀφινεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας αὐτοῦ μεταξὺ πασῶν τῶν δυνατῶν καὶ αὐτῶν τῶν παντελῶς ἀβασιμῶν ὑποθέσεων τὴν ἐκλογὴν ἐλευθέραν, εἰάν ἀπλῶς παρείχετο ἡ ἐλπίς ὅτι θὰ κατορθωθῇ τοῦτο, περὶ δὲ καὶ μόνον ἐσπούδαζεν ὁ τῆς διανοίας φωτιστὴς οὗτος, ἢ ἀποσκοράκισις δῆλον ὅτι πάσης ὑπερφυσικῆς δυνάμεως. Ἀλλὰ καὶ τὴν γενικὴν ἔννοιαν, καθ' ἣν ἡ νεωτάτη θεωρία πρὸς τὴν Ἐπικούρειον φιλοσοφίαν συμφωνεῖ, τὴν πρότασιν, ὅτι ἐκ μεγάλου τινὸς ἀριθμοῦ τυχαίων τῆς ὕλης ἐνώσεων προκύπτουσι καὶ

σκοπιμοι καὶ βιώσιμοι ἐνώσεις καὶ ὅτι μόνον αὐταὶ διατηροῦνται—καὶ αὐτήν, λέγομεν, τὴν ἔννοιαν ἐξέφρασεν οὐχὶ ὁ Ἐπίκουρος ἀλλ' ὁ Ἀριστοτελής πρῶτος· καὶ εἰς ἀφορμὴν εἰς ταύτην εὑρεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ περὶ φύσεως διδασκαλίᾳ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἐνταῦθα ὁμῶς πολλῶ μάλλον ἢ ἐν ἄλλαις περιπτώσεσιν ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον, ἵνα ταῦτα, »πρὸς ἀψελλίξεται λέγων Ἐμπεδοκλήης «(Μεταφ. Ι 4. 985, α. 5), ἀναγάγη πρῶτον εἰς σαφεῖς ἐννοίας καὶ ἀνυψώσῃ εἰς τὸν τύπον γενικῶν ἀρχῶν, ὅπως οὕτω δυνηθῆ νὰ χρησιμοποίησῃ αὐτά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ο ΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ

(Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν τῷ « Αἰῶνι » ἀριθ. 4144, 4184 καὶ 4185)

Κατὰ τὴν ἐφεσπερίδα τοῦ « Ἐπιστημονικοῦ τῆς Γαλλίας Συλλόγου », τῆ 17/29 Μαρτίου ἐν τῷ μεγάλῳ τῆς Σορβόννης ἀμφιθεάτρῳ γενομένην, ἐξεφώνησεν ὁ περιώνυμος Ἐρνέστος Ῥενάν λόγον, οὗ θέμα « ὁ ἰσλαμισμὸς καὶ ἡ ἐπιστήμη ». Ἀπέδειξε δὲ διὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ δυνάμεως λόγου καὶ σαφηνείας, ὅτι τὰ δύο ταῦτα οὔτε συνέζησάν ποτε εἰρηνικῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οὔτε εἶνε δυνατόν νὰ συζήσωσι. Δι' ἡμᾶς τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ζῶντας καὶ διὰ τὸν λόγιον εὐρωπαϊκὸν κόσμον δὲν διανοίγει ὁ κ. Ῥενάν διὰ τοῦ λόγου τούτου νέας, τέως ἀγνώστους, τοῦ ζητήματος ἀπόψεις· ἀλλ' ἀναδημιουργεῖ ὅ,τι ἡμεῖς μὲν ὡς παγερὸν ὄφιν, περὶ τὸ σῶμα ἡμῶν εἰλιγμένον, ὀδυνηρῶς αἰσθανόμεθα συσφιγγόντα καὶ πᾶσαν κίνησιν καὶ πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ζωὴν καταπνίγοντα, ὁ δὲ πεπαιδευμένος ἀλλοδαπὸς ὡς πολύτιμον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἄλλης ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐρεύνης ἔχει ἐναποτεταμιευμένον. Ἡ ἀξιολογία τοῦ κ. Ῥενάν ὅμως εἶνε, ὅτι διὰ τὸ μέγα δημόσιον, τὸ συναρμολογοῦν ἐκάστοτε τὰς περὶ τῶν πραγμάτων πεποιθήσεις αὐτοῦ ἐξ ἀβασανίστων, πολλάκις δὲ καὶ ἀποσκοποῦ διεστρεβλωμένων ἀκουσμάτων, ἀνεβίβασεν ἐπὶ τὴν μεγάλην τῆς δημοσιότητος σκηνὴν εἰκόνα περίοπτον, ἧς τὰ λαμπρὰ χρίσματα, τὸ φῶς καὶ ἡ σκιά, οὐ μόνον τοῖς ἀγνοοῦσι ζωηράν, σαφῆ καὶ ἀνεξίτηλον καταλείπουσι τῆς ἀληθείας ἐντύπωσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐξ ἐθελοκακίας ἀμβλυώττουσι διαυγὲς κάτοπτρον πρὸς ἐνόρασιν τῆς ἰδίης διαστροφῆς προβάλλει. καὶ εἰς τοὺς εἰδότες δὲ οὐ τὴν τυχοῦσαν παρέχει τέρψιν διὰ τῆς ὑπὸ τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ γραφίδος ἀναζωγραφῆσεως ἱστορικῆς ἀληθείας, ψυχαγωγουμένους ὑπὸ τοῦ μάγου ἐκεῖνου λόγου, ἐν ᾧ συγκρούσεις ἀντιθέσεων, κτύπος ῥημάτων, πυριτιδοκροτήσεις ὀρισμῶν, ἐξ ὧν, διαλυθέντος τοῦ καπνοῦ, οὐδὲν μένει, καὶ ἡ ἄλλη μαγανεὶα τοῦ παλῶν ἐξέγερσιν ἐπιζητοῦντος ὕφους κατακη-

λοῦσι τὸν ἀναγινώσκοντα, ὡς αἱ λαμπραὶ θεατρικαὶ σκηνογραφαὶ τὸν θεατῆν.

Τοιοῦτον ὄντα τὸν λόγον τοῦ κ. Ρενάνου συνοψίζομεν ἔνταῦθα διὰ τοὺς μὴ ἀναγνόντας αὐτὸν ἐν πρωτοτύπῳ.

Ὁ κ. Ρενάν θέλει νὰ ἄρῃ τὴν σύγχυσιν τὴν ἐπικρατουσαν ἐν τοῖς ῥήμασιν «ἐπιστήμη ἀραβικὴ, φιλοσοφία ἀραβικὴ, τέχνη ἀραβικὴ, ἐπιστήμη μουσουλμανικὴ, πολιτισμὸς μουσουλμανικὸς». — Ἐξετάζων τὸν νῦν μουσουλμανικὸν κόσμον εὕρισκει παντελῆ διανοητικὴν κατάρπτωσιν τῶν εἰς τὴν θρησκείαν ταύτην ἀνηκόντων φύλων, ἧτις κλείει αὐτοῖς τὴν ὁδὸν εἰς τὴν γνῶσιν καὶ ἐπιστήμην καὶ καθίστησιν ἀνεπιτήδεια εἰς μάθησιν καὶ πάσης νέας ιδέας πρόσκτησιν. Ἀπὸ τοῦ 10 ἢ 12 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ὁ μουσουλμάνος γίνεται φανατικὸς, πεφυσιωμένος ὑπὸ τῆς ἀνοήτου ὑπερηφανίας, ὅτι αὐτὸς πιστεύει τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν. Ἡ μωρὰ δ' αὕτη ὑψηλοφροσύνη ἀποτελεῖ τὴν ριζικὴν τοῦ μουσουλμάνου κακίαν. Ἡ ἀπλότης τῆς λατρείας αὐτοῦ ἐμπνέει αὐτῷ καταφρόνησιν πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας, ἧμιστὰ δεικαιολογημένην. Πεισμένος δ' ὅτι ὁ Θεὸς παρέχει τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν δύναμιν εἰς ὃν ἐν βούληται μηδὲν ἀποβλέπων εἰς μάθησιν καὶ ἀξίαν προσωπικὴν τρέφει διὰ τοῦτο βαθυτάτην ὁ μουσουλμάνος ἀποστροφὴν πρὸς τὴν μάθησιν, τὴν ἐπιστήμην καὶ πρὸς πᾶν ὅ,τι συνίστησι τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα. Ἴνα μετριάσῃ δὲ τὰ ἐντεῦθεν κατὰ τοῦ ἰσλαμισμοῦ συμπεράσματα, πολλοὶ ἀναμιμνήσκοισιν ἡμῖν τὸ παρελθὸν αὐτοῦ. Ὁ νῦν τοσοῦτον καταπεπτωκὸς μουσουλμανικὸς πολιτισμὸς ὑπῆρξεν ἄλλοτε, λέγουσι, θαυμάσιος· ἔσχε πεπαιδευμένους, φιλοσόφους ἄνδρας· διετέλεσεν ἐπὶ αἰῶνας διδάσκαλος τῆς χριστιανικῆς Δύσεως. Ὅ,τι ποτὲ ὑπῆρξε, διατὶ δὲν ἤθελε γίνῃ καὶ πάλιν; Ἐνταῦθ' ἀκριβῶς εὕρισκει

ὁ κ. Ρενὰν τὸ συζητήσιμον σημεῖον. Ὑπῆρξε πράγματι μουσουλμανικὴ ἐπιστήμη, ἐρωτᾷ ὁ κ. Ρενὰν, ἢ τοῦλάχιστον ἐπιστήμη ἀνεκτὴ τῷ ἰσλαμισμῷ;

Καταφατικὴ πρὸς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπάντησις θὰ ἐστηρίζετο ἐπ' ἐσφαλμένης τῶν γεγονότων ἐκτιμήσεως. Ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ 775 μέχρι τοῦ ἡμίσεος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος φαίνεται τις ἐν ταῖς μουσουλμανικαῖς χώραις διανοητικὸς βίος, συνάγουσι τινες ἐντεῦθεν τὸ συμπέρασμα ἄρα ὁ ἰσλαμισμὸς ἔσχε τέχνην καὶ ἐπιστήμην. Ἐὰν ὁμοῦς ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰ πράγματα καὶ παρακολουθήσωμεν καθ' ἕκαστον αἰῶνα τὰ γεγονότα, εὕρισκομεν, ὅτι ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν ταῖς μουσουλμανικαῖς χώραις παρατηρούμενος πολιτισμὸς οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸν ἰσλαμισμὸν. Ὁ κ. Ρενὰν ἐξετάζων τὴν ἱστορίαν τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐμφανίσεως μέχρι τοῦ 1750, εὕρισκει ὅτι οὐδὲν παραδοξότερον ἢ τὸ ὁμιλεῖν περὶ φιλοσοφίας καὶ τέχνης ἐφ' ὅσον τὴν σημαίαν τοῦ ἰσλαμισμοῦ ἐκράτουν οἱ Ἀραβες, οἵτινες ὡς ἀπλοῦν ὄργανον κατακτήσεων καὶ διαρπαγῶν αὐτὴν ἔφερον. Ὁ Ἀβουλφάραγιος, συγγραφεὺς τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, χαρακτηρίζει τὸν ἀραβικὸν λαὸν ὡδε. «Ἡ ἐπιστήμη τοῦ λαοῦ τούτου, ἐφ' ἣ ἐσεμνύνετο, ἦν γνῶσις τῆς γλώσσης καὶ τῶν ιδιωτισμῶν αὐτῆς, στιχουργία καὶ δεξιὰ πεζογραφία· φιλοσοφίαν ὁμως οὐτ' ἐδίδαξε τὸν λαὸν τοῦτον ὁ Θεός, οὐτ' ἔπλασεν αὐτὸν ἐπιτήδειον εἰς αὐτήν.» Ὅπως μεταβάλλονται τὰ πράγματα, ὅτε τῷ 750 κτᾶται τὴν ὑπεροχὴν ἡ Περσία διὰ τοῦ θριάμβου τῶν Ἀββασιδῶν. Τὸ κέντρον τοῦ ἰσλαμισμοῦ μετ'φέρεται νῦν εἰς τὰς παρὰ τὸν Τίγριν καὶ Εὐφράτην χώρας, αἵτινες φανερὰ διετήρουν ἔτι τὰ ἔχνη τοῦ ὑπὸ τοὺς Πέρσας Σασσανίδας ἐξαιρετοῦ πολιτισμοῦ, φθάσαντος εἰς τὸ κατακόρυφον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς βα-

σιλειας Χοσρόου του Νουσχιρβάνου. Ἡ τέχνη καὶ ἡ βιομηχανία ἤκμαζον ἀπ' αἰώνων ἤδη ἐνταῦθα. Ὁ δὲ Χοσρόης προσέθηκε καὶ τὴν πνευματικὴν κίνησιν. Ἡ φιλοσοφία διωκομένη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καταφεύγει εἰς Περσίαν. Ὁ Χοσρόης διενεργεῖ τὴν μετάφρασιν τῶν βιβλίων τῶν Ἰνδιῶν. Οἱ Νεστοριανοί, τὴν σημαντικωτάτην τοῦ πληθυσμοῦ μερίδα ἀποτελοῦντες, ἦσαν ἡσκημένοι περὶ τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν. Ἡ ἰατρικὴ ἐκαλλιεργεῖτο ἀποκλειστικῶς ὑπ' αὐτῶν, οἱ δ' ἐπίσκοποι αὐτῶν ἦσαν λογικοὶ καὶ γεωμέτραι, ὧν ἡ μεγάλη σημασία καὶ ἐν τῇ περσικῇ ἀκόμῃ ἐποποιεῖται ἀναπετυπώθη. Ἀλλ' ἡ δηλητηριώδης τοῦ ἰσλαμισμού πνοὴ ἐπέχει αἴφνης ἐπὶ σειρὰν τινα ἐτῶν τὴν λαμπρὰν ταύτην ἱρανικὴν ἀνάπτυξιν· ἡ τῶν Ἀββασιδῶν ὁμῶς ἀνάβασις ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἐπεφάνη ὡς ἀνάστασις τῆς ἐπὶ Χοσρόου αἴγλης καὶ λαμπηδόνης. Οἱ θεμελιωταὶ τῆς δυναστείας ταύτης περιεστοιχοῦντο ὑπὸ Περσῶν, περσικὰ δ' ὄπλα ἔφερον τὴν δυναστείαν ταύτην ἐπὶ τὸν θρόνον· ἦσαν, οὕτως εἰπεῖν, Σασσανίδαι ἀναστάντες. Μυστικοὶ σύμβουλοι, διδάσκαλοι τῶν ἡγεμόνων, πρῶτοι ὑπουργοὶ αὐτῶν ἦσαν οἱ Βαρμεκίδαι, οἰκογένεια τῆς ἀρχαίας Περσίας, ἣτις ἔμενε πιστὴ τῇ ἀρχαίᾳ τοῦ παρσισμοῦ λατρείᾳ, καὶ μόλις βραδύτερον καὶ ἀνευ πεποιθήσεως ἐστράφη πρὸς τὸν ἰσλαμισμόν. Οἱ Νεστοριανοὶ ἔχοντες ἀποκλειστικὸν προνόμιον τὴν θεραπείαν τῆς ἰατρικῆς ταχέως περιεκύκλωσαν τοὺς ἡκιστα θρήσκους τούτους Χαλίφας καὶ ἀπέβησαν οἱ πρῶτοι αὐτῶν ἰατροί. Ἡ πόλις Ἀρράν (Harran), ἣτις ἐξαιρετικὴν ὄλως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας λαμβάνει θέσιν, ἔμενεν ἐθνικὴ, διετήρει τὰς ἐπιστημονικὰς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος παραδόσεις καὶ παρῆχε τῇ νέᾳ σχολῇ σημαντικὸν ἀριθμὸν σοφῶν, ξένων